

Історія

УДК [316.36:305-055.2]:355.1

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19135596>

**Негативні наслідки перебування «похідно-польових дружин» у
військах Червоної армії та партизанських загонах**

Гінда Володимир Васильович,

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник відділу воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України
Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

Прийнято: 19.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026

***Анотація.** Мета – проаналізувати негативний вплив перебування коханок командирів Червоної армії та партизанських загонів на загальну обстановку серед бойового складу у військах. Автор прослідковує поведінку «похідно-польових жінок» у військах, їх ставлення до рядового складу, можливі зловживання командирів у питанні нагородження відповідних жінок чи призначення на посади в штабах. Наукова новизна. Вперше зроблена спроба поставити проблему нестатутних стосунків у Червоній армії та партизанських загонах, а саме інтимний аспект, у наукову площину, та показати можливі негативні наслідки його присутності у військах для морального духу та бойової обстановки. Під час роботи над статтею були використані методи історичного аналізу, аналітичний, дедуктивний і*

джерелознавчий, застосовані напрацювання наукових шкіл воєнної антропології, історії повсякдення та соціальної історії.

Аналіз історичного матеріалу дав змогу зробити висновки про те, що наявність коханок у командирів Червоної армії чи партизанських загонів могла значно погіршувати виконання бойових завдань, моральний стан рядового чи командного складу. Зафіксовані непоодинокі випадки зловживань командирів у питанні нагородження своїх «жінок» нагородами, отриманні військових звань, призначенні на посади, які не відповідали їх статусу, звільнення від бойової служби тощо. Любовні романи призводили до погіршення дисципліни у штабах та взаємостосунків між командирами, особливо у випадках, коли в одну жінку закохувалися кілька чоловіків. Все це не сприяло зосередженню на бойових завданнях, тому керівництво армії намагалося проводити серед військових відповідну виховну роботу, а інколи вдавалося до більш жорстких методів пов'язаних зі звільненням з посад, пониженням у званнях чи віддаванню під трибунал.

Ключові слова: Червона армія, партизани, командири, «похідно-польові дружини», конфлікти.

The Negative Consequences of the Presence of «Campaign-Field Wives» in the Red Army and Partisan Units

Volodymyr Ginda,

Senior researcher, Candidate of Historical Sciences of the Department
of military-historical research, Institute of History
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

Abstract. *The purpose of this study is to analyze the possible negative impact of the presence of commanders' mistresses in the Red Army and partisan units on the overall situation among combat personnel. The author traces the behavior of so-called "campaign-field women" in military units, their attitudes toward rank-and-file soldiers, as well as potential abuses by commanders in matters of awarding decorations to these women or appointing them to staff positions. **Scientific novelty.** This article represents the first attempt to introduce the problem of non-statutory relationships in the Red Army and partisan units, specifically their intimate aspect into the scholarly discourse and to demonstrate the possible negative consequences of such relationships for morale and the combat situation within the troops. The study employs methods of historical analysis, analytical and deductive approaches, and source studies, drawing on the theoretical frameworks of military anthropology, the history of everyday life, social history, and military psychology.*

The analysis of historical materials allows the conclusion that the presence of commanders' mistresses in the Red Army or partisan units could negatively affect the performance of combat missions and the moral condition of both rank-and-file and command personnel. Numerous cases were recorded in which commanders abused their authority by awarding decorations to their "women," facilitating the receipt of military ranks, appointing them to positions inconsistent with their status, exempting them from combat service, and similar practices. Romantic relationships often led to a decline in discipline within headquarters and to the deterioration of relations among commanders, especially in cases where several men were involved with the same woman. All of this hindered concentration on combat tasks; therefore, military leadership attempted to conduct appropriate educational work among the troops and, in some cases, resorted to harsher measures, including dismissal from positions, demotion in rank, or referral to a military tribunal.

Keywords: *Red Army, partisans, commanders, discipline, morale, military everyday life, «Campaign-Field Wives», conflicts.*

Постановка проблеми. Фронтний побут наприкінці ХХ-го та початку ХХІ-го століть був популярною темою в середовищі науковців. Життя військових під час німецько-радянської війни буквально було вивчене від а до я. Не залишилися поза увагою істориків нестатутні взаємовідносини між чоловіками і жінками, які були розглянуті з позиції фемінізму та воєнного повсякдення. Для українського суспільства в контексті сучасної російсько-української війни, цей науковий пласт є без перебільшення неоцінений, бо може допомогти вітчизняному війську вирішити відповідні проблеми, або зарадити їм вже з урахування сучасних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії німецько-радянської війни окреслена автором тематика практично не відображена. Вітчизняні та зарубіжні історики дотично торкалися даного питання в нечисленних новітніх публікаціях присвячених проблемі взаємовідносин чоловіків і жінок у військах Червоної армії, партизанському та фронтному побуту. До них варто віднести роботи В. Полякова [1], Т. Вронської, О. Лисенка [2, С. 8–26], О. Гогуня [3], О. Будницького [4, С. 405–422], Д. Бурдса [5, С. 278–309], Р. Гругмана [6], Є. Крипка, І. Тажидиної та Т. Хлинної [7], К. Олександрова [8], Б. Соколова [9], З. Звягнєвца [10], подружжя Грейгів [11]. Певною мірою зосереджувалася на вивченні впливу на підпільну роботу «жінок-коханок» повстанських командирів у середовищі УПА М. Гавришко [12, С. 89–107].

Вперше в радянській армії це питання спробував проаналізувати В. Гінда. Він присвятив йому один із підрозділів своєї монографії «Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько-радянської війни в

окупації і на фронті» [13, с. 164–178]. Власне дана розвідка є його продовженням, із певними теоретичними, методологічними, фактологічними доповненнями.

В статті автор переважно спирається на звітну документації військових частин, партизанських загонів, штабів і спогади, щоденники ветеранів обох статей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники торкаючись питання нестатутних стосунків в Червоній армії та партизанських загонах головну увагу зосереджують на проблемі міжособистісних відносин чоловіків і жінок у середовищі комбатантів на війні. Спираючись на фактологічний матеріал, вони описують можливі форми домагань командирів та примушення до інтиму жінок, намагаються прослідкувати подальшу долю тимчасових воєнних союзів, або показати ставлення до цього рядового складу та мілітаризованого суспільства. Зазвичай у цих розвідках жінки постають жертвами, а командири – розбещеними, хтивими та аморальними. Власне з цим важко не погодитися, проте фокусуючись на цьому науковці випускають зі свого поля зору, той факт, що наявність «похідно-польових дружин» у військах чи партизанських загонах могла негативно впливати на фронтове життя. Скажімо, поза їх увагою залишається погіршення взаємостосунків між військовими, дисципліни в штабах і військах, морального стану бійців, вирішення бойових завдань тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної статті спираючись на архівні та наративні матеріали проаналізувати все це. Відповідно окресливши наступні завдання:

1. Виокремити різноманітні варіанти негативного впливу на моральний та бойовий стан військових присутності коханок командирів у військах;

2. Розкрити зловживання командирів своїм становищем у питанні забезпечення «тимчасових військових дружин», та використання статусу коханки жінками з метою покращення власного становища й уникнення бойових буднів;
3. Проаналізувати намагання вищого командування Червоної армії зарадити проблемі нестатутних стосунків між червоноармійками та командирами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Червоній армії та партизанських загонах під час німецько-радянської війни широко розповсюдження набули інтимні нестатутні стосунки між жінками та чоловіками, які досить швидко рядовими солдатами були охрещені інститутом «похідно-польових дружин» («ППД»). Ця зневажлива назва прижилася в мемуарній, а вже згодом історичній літературі. Насправді, якщо поглянути на це явище з сучасних позицій – це були тимчасові військові сімейні шлюби, створені представниками обох статей на взаємовигідних умовах, хоча були і романтичні виключення із правил. З одного боку, інтимне життя – це особиста справа військових, і підіймати її на загальне, як зауважують окремі дослідники не варто. Маємо зауважити, що з ними можна було б погодитися в тому випадку, якби створення цих шлюбів на фронті жодним чином не впливали на дисципліну, моральний дух, взаємовідносини між військовослужбовцями у військах і партизанських загонах та негативно не відображалися на загальній картині частини, дивізії, партизанського загону чи з'єднання, воєнному шпиталі тощо. А так, відповідний стан речей в корні змінює ситуацію, бо потребує ретельного її вивчення з метою не допущення в майбутньому, зокрема і сучасній російсько-українській війні. Отож спробуємо розібрати це питання з ракурсу негативного впливу на комбатантський соціум та воєнну справу.

Як засвідчують спогади ветеранів та звіти політпрацівників фронтів чи партизанських з'єднань, практично завжди присутність коханок командирів у військах несприятливо позначалася на багатьох аспектах побутового життя і воєнної справи. Найчастіше йдеться про занедбання командирами своїх військових і партійних обов'язків. Інспектор політуправління Західного фронту старший батальйонний комісар Клишко в грудні 1941 р. доповідав начальнику політуправління фронту, що політрук 470 шпиталю занедбав свою роботу через вирішення конфліктів з коханкою, а парторг цього ж шпиталю запустив партійну роботу серед особового складу через молоду коханку-медсестру [10, с. 430–431].

У партизанських загонах присутність «лісових дружин» (так між собою рядові партизани називали коханок командирів) нерідко призводила до невиконання поставлених бойових завдань. Для прикладу, керівник штабу партизанського руху при військовій раді Воронежського фронту восени 1943 р. з цієї причини навіть замінив керівництво загону ім. Г. Котовського [14, арк. 99–100, 102].

Ковпаківський політрук В. Мінаєв, звертаючи увагу Українського штабу партизанського руху (УШПР) на коханок у загонах, наголошував на їх негативному впливі на боєздатність загонів [15, с. 185]. Між іншим, у С. Ковпака теж була коханка, яка, судячи з відгуків підлеглих, не дуже їй подобалася. «Нещодавно діда (прізвисько С. Ковпака – В. Г.) сильно обляяли з Семеном Рудневим. Зв'язався з однією дурненькою, а вона його зводить на розлад з окремими працівниками», – писав керівнику УШПР Тимофію Строкачу 23 березня 1943 р. представник ЦК КП(б)У Іван Сиромолотний [3, с. 369]. Трохи згодом комісар ковпаківського з'єднання С. Руднєв на рахунок коханки свого командира записав у щоденнику: «Ковпак і надалі байдужий не

тільки до польових і лісових умов боротьби з противником... тому п'є, ходить до баби, такої ж дурепи, як і сам, спати...» [16, арк. 53].

У загоні Г. Балицького (з'єднання О. Федорова) розвідник Зубко закинув партійну роботу, нічим не займався і слабо вів розвідувальні дії. Докотився до такого стану партизан зі слів командира, тому що «ставив свою коханку Марію вище інших» [17, арк. 74], і Г. Балицькому довелося жорстко з ним поговорити. А от командир партизанської групи з'єднання «За Батьківщину» Соколов покинув свою дружину з малою дитиною і жив з коханкою Поляковою. Підлеглі скаржилися, що він жодної ночі не провів у розташуванні групи, постійно ночував у неї [18, с. 312].

Окремою проблемою могло бути не бажання жінки ставати коханкою командира. У таких випадках одразу включався тиск або значно ускладнювалося її становище в війську через булінг і упереджене ставлення керівництва. Спогади ветеранів засвідчують, що відповідні ситуації були причиною конфліктів поміж командирами на ґрунті ревнощів, іноді це призводило до зіпсованої військової кар'єри чи смерті одного з конфліктуючих (зазвичай меншого за званням), або дівчини, викриття підпілля (радянського, націоналістичного). Все це мало деморалізуючий вплив на оточення. [19, с. 87–90, 153].

Негативний вплив на моральний стан солдатів Червоної армії і партизанів чинили незаконні нагородження «ППД» медалями, орденами та присвоєння військових звань, які вони інколи отримували завдяки своїм коханцям. Користуючись становищем, командири прилаштовували жінок на штатні посади не за їх професіями, що провокувало брак необхідних спеціалістів. У грудні 1943 р. перекладачку І. Дунаєвську прикомандирували до нової частини, але майже відразу відкомандирували, бо зі шпиталю після поранення поверталася попередня перекладачка. Кадровик спробував залишити її,

запозичивши штатну посаду перекладача в одному з полків, але отримав відмову. «З'ясувалося, що хоч перекладачів насправді немає, посад теж немає — їх обіймають командні ППД, різні там секретарки, машиністки», — зазначила І. Дунаєвська [20, с. 272]. У доповідній записці «Про стан роботи штабу партизанського руху при військовій раді 4-го Українського фронту» спрямованій до ЦК КП(б)У в лютому 1945 року, детально описувалося, як начальник штабу полковник Погребенко, не маючи на те права, призначив власну коханку Братерську начальником санчастини, попри те, що вона мала 7-класну освіту і закінчила лише курси медсестер. Більше того, наказом № 037 від 22 лютого 1944 р. він надав їй військове звання «старшина», хоча у межах своїх повноважень, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 червня 1943 року, міг присвоювати звання не вище «єфрейтора». На цьому Погребенко не зупинився і, заручившись підтримкою військової ради фронту, вже наступним наказом надав коханці звання «молодший лейтенант медичної служби». В атестації зазначалося, що Братерська за час перебування в тилу противника в період від жовтня 1942 р. до лютого 1943 р. показала себе сміливим дисциплінованим бійцем. Насправді, жінка в партизанському загоні перебувала лише 8 днів, що сама визнала під час перевірки. Крім того, її нагородили медаллю «Партизан Вітчизняної війни» та представили до медалі «За бойові заслуги» [21, арк.7]. Колега Погребенка Васецький одружився на перекладачці з німецької Тараненко, оформивши її перебування в загоні на посаді секретаря-машиністки» [14, арк. 99–100, 102].

Вписуючи коханок у списки представлених до нагород партизанів, командири викликали бурю незадоволення серед «лісової братії», що виливалося у протести на адресу керівництва УШПР. Ось лише кілька уривків таких листів, які стосувалися партизанського руху Криму. «Вважаю неправильним, навіть образливим подання до урядової нагороди: (ім'я не

вказано – В. Г.) за час, який я її знаю у лісі, вона нічим себе не проявила, у жодному бою не брала участі, жодного бойового завдання не виконала. Як керівник комсомольської організації не прославилася. За які ж заслуги їй давати нагороду? Невже, за близькість до комісара Лугового? Я категорично проти представлення її до нагороди. Вона такого не заслуговує» [1, с. 342–343].

«Селіхов (керівник партизанських формувань в Криму – В. Г.) не виправдав покладеної на нього довіри у частині подання до нагород товаришів, що відзначилися. Він використав це право – розплачувався орденом за задоволення свого біологічного, тваринного бажання. За його поданням серед інших вшанованих орденом Червоної зірки партизанка, тільки за те, що вона з ним спить. Уже якщо потрібно нагородити дівчину, жінку, то у нас є десятки чудових дівчат і жінок, які заслужено користуються повагою у всіх партизанів за свої героїчні справи» [1, с. 343].

На фронті ситуація була аналогічною. Цікаво, що навіть радянські маршали не цуралися незаконно відзначати своїх фавориток у роки війни. Так, Григорій Жуков присвоїв Захаровій нагороди і звання, не маючи на те права. Щоправда, його вчинки лишилися непоміченими вищими чинами, на відміну від уже згадуваного полковника Погребенка. А такі дії між іншим підпадали під кримінальні статті. 2 травня 1943 р. Верховна Рада СРСР видала указ «Про відповідальність за незаконне нагородження орденами та медалями СРСР», за якими передбачалося позбавленням волі на термін від 6 місяців до 2 років [22, с. 225]. В історії Г. Жукова та Погребенка свою роль відіграла військова субординація і корпоративна етика у вищих ешелонах влади. Навіть коли Г. Жуков після війни потрапив у немилість до вищого керівництва держави, на закиди про незаконне нагородження та присвоєння звання Захаровій відповідав, що нагороджував не він, а командування фронту.

Такий стан речей досить швидко знайшов своє зневажливе відображення у військовому фольклорі. Солдати жартували, що командири нагороджували «похідно-польових дружин» не за бойові заслуги, а за статеві послуги [23, с. 11]. Це призводило до знецінення і знеславлення окремих бойових орденів, тому жінки під час війни та перші повоєнні роки соромилися носити їх. Фронтівка Зоя Александрова у розмові з російським дослідником А. Дрбакіним, зауважила, що коли її перевели в інший розвідвзвод, під час знайомлення з командиром і розвідниками проходила, що має нагороду орден «За бойові заслуги» (його найчастіше отримували коханки), це викликало сміх присутніх [23, с. 11]. Червоноармієць Лев Копилев писав у спогадах, що жінки на фронті вважали образливим отримувати цю нагороду [24, с. 90], настільки вона була знеславлена солдатським фольклором.

Варто зауважити, що даний фольклор і негативне ставлення до «ППД» у Червоній армії рядових бійців і партизанів поставили в майбутньому під сумнів честь сотень тисяч жінок, які воювали на фронтах та мали нагороди. Іноді на фронті жінки, які не мирилися з таким станом речей намагалися напоумлювати в цьому плані «похідно-польових дружин» командирів. «Ми одну з наших били, кидалися в неї чоботами. Вона жила “туди-сюди”. Ми говоримо: “Ти робиш це, а на нас пляма лягає!” В той час було таке виховання – суворо зберігати цнотливість», – розповідала ветеранка Ніна Куніцина [23, с. 111].

Все це вилилося в безліч суспільно-побутових непорозумінь після завершення війни. Повоєнне суспільство не розділяло жінок-військовослужбовець на правильних і неправильних, коханок чи не коханок, а практично всіх називало «фронтівками» чи «фронтівими». Ці слова в той час, на відміну від сьогодні, викликали у людей не повагу, а швидше стриманий осуд, за яким приховувалися звинувачення у доступності та

аморальності. Знаючи про це, чимало жінок, демобілізуючись із Червоної армії, їхали додому в цивільному або без нагород. «Я не буду носити медалі, за ними дізнаються, що я служила в армії». «В тилу на нас будуть дивитися не як на дівчат, а як на повій». Такі висловлювання, згідно з донесенням помічника керівника політвідділу Головного політичного управління (ГоловПУР) Власова від 25 вересня 1945 р. щодо настроїв демобілізованих з Червоної армії дівчат, були поширені серед звільнених у запас фронтовичок [25, с. 291]. На свідомість цих дівчат зазвичай впливав той факт, що в тилу про червоноармійок судили однаково – негативно.

Відповідна стигматизація суспільством в окремих моментах могла відобразитися на їх стосунках із рідними. У спогадах інколи виринають історії, коли матері прохали доньок, що повернулися з фронту додому, залишити батьківський дім, аби уникнути пересудів серед оточуючих. Переважно йшлося про сільську місцевість, де люди дорожили репутацією мікроріпубліки. «Я до Берліну з армією дійшла... Повернулася в село з двома орденами Слави і медалями. Пожила три дні, а на четвертий раненько мама підіймає мене з ліжка, доки всі сплять: «Донечка, я тобі вузлик зібрала. Йди...Йди... У тебе ще дві молодші сестри ростуть. Хто їх заміж візьме? Всі знають, що ти чотири роки на фронті, з чоловіками була» – згадувала одна фронтовичка [26, с. 18].

Про негативне ставлення у перші повоєнні роки до себе згадувала і Ніна Афанасьєва: «Від сторонніх можна було почути: “фронтова”, “фронтовичка”. Років п’ять після війни це тривало. Багато не говорили, що воювали, соромилися» [23, с. 283–284]. Жінки соромилися надягати нагороди, бо ризикувала почути на свою адресу брутальну лайку. Військовий лікар Віра Малахова після війни за наполяганням чоловіка одягнула на першотравневий парад у Томську нагороди. Під час дійства в момент, коли чоловік троху

відстав від фронтовички, якийсь перехожий побачивши ордени на її грудях відпустив зневажливу репліку: «А, фронтова блядь» [4, с. 421].

Тут варто відзначити, що масла до полум'я підливали перебільшені, а іноді просто вигадані про «похідно-польових дружин» історії чоловіків-ветеранів, які повернулися з фронту. Підсилював правдивість сказаного ними той факт, що чимало червоноармійок повернулися з фронту вагітними ще під час війни.

Російський історик Олег Будницький зазначає, що перелом у негативному ставленні до «фронтовичок» настав з другої половини 1960-х років, «коли перемога у Великій Вітчизняній війні була де-факто оголошена подією, яка легітимізувала радянську владу і радянську історію». Важливу роль у цьому на думку історика відіграв художній фільм «Білоруський вокзал» (1970 р., режисер Андрій Смірнов, автор сценарію Вадим Трунін), де «ППД» вперше була показана як позитивний персонаж [4, с. 422].

Зловживання командирів своїм становищем у питанні забезпечення «тимчасових військових дружин»

Аби убезпечити свою обраницю від воєнних буднів та ризиків командири частенько використовували власний адмінресурс. «ППД» командирів мали різні преференції у порівнянні з іншими військовослужбовцями. Спираючись на становище чоловіка користувалися більш владними можливостями ніж дозволяло їх становище чи офіційна посада. Статус «похідно-польової дружини» командира, окрім того, що захищав від приставань нахабних кавалерів, певною мірою спрощував побут, надавав доступ до життєво необхідних ресурсів. Вони користалися окремим житлом (землянкою), де жили зі своїми чоловіками, не ходили на бойові завдання, в дозор, у наряди, не перебували на передовій, не виконували господарської роботи, не працювали на кухні, у пральнях чи польових шпиталях, під час партизанських

рейдів практично завжди їхали на підводах, а не йшли пішки. За першої ж потреби їх відправляли в радянський тил – для лікування чи народження дитини.

Як впливає з партизанської документації «польові дружини» могли мати значний вплив на ситуацію в загонах. Такі жінки дозволяли собі давати поради під час партизанських нарад, керувати чоловіком під час бою, зарахувати нових людей до загонів, маючи при цьому мінімальні воєнні чи конспіративні знання, але великий вплив на чоловіка. Лектор Кузьма Дубина у своєму звіті про жінок у партизанських загонах О. Сабурова писав, що, знахабнівши, коханки командирів дозволяли собі давати чоловікам під час нарад безглузді поради, які всі мали вислуховувати, пропонували тактику ведення бою або командували чоловіком під час бою: «Бувають випадки, коли дружина командує в бою чоловіком. Це непогано, якщо вона розуміє невірність поведінки чоловіка в бою, а то ж нерозуміюча команди чоловіка сує свій ніс куди не слід, а хоч би і розуміла, командир – є одноосібний керівник свого підрозділу і він за наслідки відповідає. Іноді одружені проявляють боязнь у бою, заради своєї тимчасової дружини, щоб не загинути і не розлучитися з нею» [15, с. 185].

Інколи опіка командирами коханок переходила всі можливі межі. Скажімо, маршал Григорій Кулик настільки хвилювався за продуктове забезпечення молодої дружини Ольги Михайловської, що вагонами надсилав їй з фронту продукти харчування, аби не голодувала. Судячи з показів майора М. Конашевича, цими фронтовими харчами можна було місяцями годувати десятки родин: «За наказом Тюляєва він (вагон – В. Г.) був для Кулика завантажений продуктами: борошна білого 3 мішки стандартних, мішок рису, гречаної крупи, цукру, ящиків 40–50 мандарин, понад 1000 штук лимонів, горіхів 5 мішків, коньяку 200 пляшок, портвейну 100 пляшок, шампанського

10 пляшок, ковбаси української кілограмів 40–50, копченої ковбаси стільки ж приблизно. Баранини і свинини точно не знаю, але не менше 200–250 кг, ікри зернистої 18 банок, паюсної – кілограм 20–25, риби кефалі 2 ящики, консервів понад 100 банок, сала понад 50 кг. Окрім того цукерки, чай. Компоти різних сортів, варення – кілограмів 40 та інші продукти, в загальному вагон завантажили майже повністю» [27, с. 206–207].

Уже згадуваний ковпаківській політрук Мінаєв у доповідній про опікування партизанських ватажків жінками писав наступне: «Кожен командир підрозділу або політрук одружується незалежно з ким і не звертаючи уваги на те, що він одружений і має дітей... Цю тимчасову дружину возять на візку, створюють чоловіки їм окремі переваги... В наряд не посилають і т. д. Кожен чоловік намагається одягнути, взути її і дати краще харчування, а інший не в змозі це зробити і відбуваються сімейні сварки, що позначається на боєздатності самого командира, а також на підрозділі. Скільки ревнощів, скільки неприємності, а іноді й бійок трапляється у сімейних товаришів... Дуже часто відбуваються самовільні відлучення – дружина до чоловіка, а чоловік до дружини йдуть, якщо вони в різних підрозділах» [15, с. 185].

А ось, що про таких жінок згадувала ветеранка авіації Ніна Куніцина: «Вони в наряди не ходили, були на легкій роботі. Тому що з командирами справу мали... Для них було зовсім інше життя: те зроби, те напиши, те підпиши. А ми вдень працюємо, літаки обслуговуємо – і вночі з гвинтівкою 4 години почергуй!» [23, с. 111–112].

Користуючись становищем та владою свого коханця деякі жінки вели себе зверхньо щодо оточення, не приділяли жодної уваги бойовим будням. У спогадах ветеранів знаходимо свідчення, що окремі з таких навіть не знали, як стріляє та чи інша зброя. На цьому наголошувала колишня мінометниця Ніна Смаркалова [23, с. 22–23]. Штабна документація УШПР засвідчує, що «ППД»

керівника Українського партизанського штабу Т. Строкача Г. Бабій користувалася в штабі необмеженими привілеями та вела себе зверхньо щодо інших. Якось вона поскаржилася Т. Строкачу, що комендант УШПР Я. Блистник відмовився принести їй дров і того одразу звільнили з посади [28, арк. 31]. У шпиталі, де лікувався ветеран М. Нікулін, «похідно-польова дружина» комдива попросила почистити власні чоботи пораненого розвідника та кавалера ордена Слави двох ступенів. Розгніваний розвідник послав нахабну жінку подалі. Після інциденту його, не долікувавши, виписали зі шпиталю. Таких випадків, як зауважує М. Нікулін, в армії було чимало [29, с. 159–160].

Звичайно, що всі ці інциденти впливали на робочу атмосферу та взаємовідносини в штабах і партизанських загонах, призводили до напруги між керівними ланками та рядовим складом і найголовніше – відволікали від безпосередньої роботи.

Спроби вищого військового керівництва вплинути на ситуацію з «ППД»

Керівництво Червоної армії намагалось попереджувати або боротися з нестатутними стосунками. Військовослужбовцям читали лекції про культуру сексуальних відносин між чоловіками та жінками, проводилися бесіди, що застерігали від аморальності на фронті [30, арк.78 зв.], ухвалювалися накази з вимогами проводити перевірку жінок, які прибували до військових шпиталів і частин, а тих, поведінка яких була розпусною — пропонували звільняти зі служби [7, с. 177]. Згідно з наказом № 0365 Наркомату Військово-морського флоту від 6 травня 1942 р., із 21 292 мобілізованих на флот жінок у 1942 р., 1878 звільнили в запас через вагітність і «розпусну поведінку» [7, с. 157], тобто кожену одинадцяту.

В УШПР вимагали від командирів, комісарів і комсомольських організацій активніше проводити політико-виховну роботу серед партизанів, звертати увагу на негативні наслідки негідної поведінки партизанок, активніше займатися культурним вихованням дівчат у загонах, надсилати їм відповідну літературу, використовувати під час бойових завдань [25, с. 275]. Пари намагалися розлучити, відправляючи коханців до різних дивізій чи фронтів. Інколи це могло спричинити побутові драми. Так, «лісова дружина» одного з партизанських ватажків Криму Климента Воронова, дізнавшись, що його переводять до іншого загону, зробила спробу самогубства. Після цього випадку партизанські командири півострова вирішили заборонити такі стосунки в загонах, бо «хлопці відволікалися від роботи та весь час вертілися біля своїх подружок» [1, с. 346].

Проаналізовані документи та спогади засвідчують, що історії, пов'язані з «ППД», зазвичай класифікувалися вищим командним складом як побутова розгнужданість і закінчувалися дисциплінарними і партійними покараннями для командирів. Проте тут варто зробити одну ремарку: відбувалися вони вкрай рідко та були однією з обтяжуючих обставин під час їх звинувачення у невиконанні поставлених завдань. Прізвище «ППД» маршала Г. Жукова Л. Захарової завжди з'являлося в скаргах і вказах на нього до Генштабу, що мало засвідчити, окрім некомпетентності, ще й аморальність полководця. Через захоплення «військовою дружиною» мав проблеми командувач 1-ї гвардійської танкової армії генерал-лейтенанта Михайло Кутаков. Георгій Жуков погрожував віддати його органам СМЕРШ, якщо він не наведе лад у військових справах [31].

Життя з власною коханкою і поширення цього явища у ШПР Військової ради 4-го Українського фронту стало одним з аргументів у звинуваченні в зловживанні посадою його керівника – полковника Погребенка. Виявивши

факти неправомірного нагородження коханки, рада зажадала пояснень на засіданні від 7 березня 1945 року. Полковник визнав свою провину. Всі нагороди та звання у жінки відібрали, а Погребенка зняли з посади[21, арк. 9].

В окремих партизанських з'єднаннях навіть видавалися накази, за якими партизанам заборонялися статеві відносини з жінками. Однак вони не мали відповідної дії [32, с. 237]. За дисципліною у загонах дивилися прислані з «Великої землі» політкомісари чи співробітники НКВС, але, як згадував партизанський комісар А. Сермуль, енкаведисти не зважали на це, а в окремих випадках самі вдавалися до нестатутних стосунків із жінками [33 с. 81]. Фронтовики зазначають, що так було приблизно до кінця 1942 р., а потім виховну роботу взагалі запустили.

Отож, аналіз спогадів учасників війни обох статей засвідчує, що наявність в штабах на фронті, тилу чи партизанських загонах «похідно-польових дружин» командирів мала негативний вплив на бойові формування, головним чином на погіршення взаємостосунків і дисципліни між офіцерами та офіцерським і рядовим складом. Спроби керівництва армій боротися з цим, були млявим явищем, яке зазвичай не давало позитивних результатів. Переважно на цю проблему звертали увагу перевіряючи штабів, коли знаходили значні зловживання або недоліки в їх роботі. Але насправді, скоріш за все, військове командування розуміло, що «питання сексу» постійно хвилювало молодих командирів, тому «закривало очі» на позастатутні форми стосунків, але лише у випадках, якщо вони не передбачали сексуального насилля, бо були психоемоційною розрядкою для військових, які певною мірою спонукали їх до подальших воєнних дій та убезпечували військо від негативних наслідків перманентної психологічної напруги.

Список використаних джерел

1. Поляков В. Е. *Партизанское движение в Крыму 1941–1944 гг.* Симферополь: ИТ. «АРИАЛ», 2013. 488 с.
2. Вронська Т. Лисенко Є. «Окопне братство»: фронтовий мікросоціум у контексті воєнної повсякденності. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей* / Відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 8–26.
3. Гогун О. *Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. 1941–1944.* Москва: «Центрполиграф», 2012. 526 с.
4. Будницкий О. Мужчины и женщины в Красной армии (1941–1945). *Cahiers du Monde Russe*. 2011. Т. 52. № 2–3. С. 405–422.
5. Бурдс Д. Сексуальне насильство в Європі під час Другої світової війни (1939–1945). *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць* / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. С. 278–309.
6. Гругман Р. *Злочини проти жінок під час війни. The War Crimes Against Women.* Харків: «Фабула», 2024. 272 с.
7. Кринко Е., Тажидинова И., Хлынина Т. *Частная жизнь советского человека в условиях военного времени: пространство, границы и механизмы реализации (1941–1945).* Ростов-на-Дону: Издательство ЮНЦ РАН, 2013. 362 с.
8. Александров К. *Мифы о генерале Власове.* Москва: Посев. 2010. 256 с.
9. Соколов Б. *Неизвестный Жуков: портрет без ретуши в зеркале эпохи.* Минск: Родиола-плюс, 2000. 608 с.

10. Звягинцев В. *Война на весах Фемиды: Война 1941–1945 гг. в материалах следственно-судебных дел.* Москва: «Терра», 2006. 704 с.
11. Грейг О., Грейг О. *Походно-полевые жены.* Москва: Пресском, Яуза, 2005. 416 с.
12. Гавришко М. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940-1950-х рр. *Український історичний журнал.* 2016. №4. С. 89–107.
13. Гінда В. В. *Інтимні стосунки та сексуальне насильство під час німецько-радянської війни в окупації і на фронті.* Київ: Ін-т історії України НАН України, 2021. 409 с.
14. Центральний державний архів громадський об'єднань та українців (далі – ЦДАГОУ). Ф. 62. Оп. 2. Спр. 40. 203 арк.
15. Гогун А., Кентий А. (сост.) «...Создать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». *Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы.* Киев: Украинский издательский союз. 2006. 430 с.
16. ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 85. 153 арк.
17. ЦДАГОУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 59. 274 арк.
18. Березовська П. Дяченко Н. *Двічі страчені – вічно живі: історико-документальна повість.* Київ: Український центр духовної культури. 2006. 622 с.
19. Рабичев Л. *Война все стихнет. Воспоминания офицера-связиста 31 армии. 1941–1945.* Москва: Центрполиграф, 2010. 254 с.
20. Дунаевская И. *От Ленинграда до Кенигсберга: Дневник военной переводчицы (1942-1945)». Москва: РОССПЭН, 2010. 430 с.*
21. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 67. 288 арк.
22. Суворов В. *Беру свои слова обратно.* Харьков: «Сталкер», 2005. 494 с.

23. Драбкин А., Иринчеев Б. *«А зори здесь громкие». Женское лицо войны.* Москва: Экмо, Яуза, 2012. 288 с.
24. Копелев Л. *Хранить вечно.* В 2 кн. Кн. 1. части 1–4. Харьков: Права людини, 2011. 372 с.
25. Петрова Н. (Сост.) *Женщины Великой Отечественной войны.* Москва: «Вече», 2014. 608 с.
26. Алексиевич С. *У войны не женское лицо.* Москва: Время, 2013. 352 с.
27. Черушов Н. *Жизнь военной элиты. За фасадом благополучия. 1918–1953 гг.* Москва: Вече, 2014. 320 с.
28. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 66. 179 арк.
29. Никулин Н. *Воспоминания о войне.* Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 2008. 244 с.
30. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4620. Оп. 2. Спр. 40. 278 арк.
31. Косова Е. Тридцать шесть лет одиночества вдовы маршала Катукова. *Беларусь сегодня.* 07.04. 2012. URL: <https://www.sb.by/articles/tridtsat-shest-let-odinochestva-vdovy-marshala-katukova.html> (дата звернення: 12.01.2026).
32. Зимке Э. *Состав и моральное состояние партизанского движения / Армстронг Д. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941-1944.* Москва: Центрполиграф, 2007. 493 с.
33. Сермуль А. *900 дней в горах Крыма.* Симферополь: СОНАТ, 2004. 98 с.